

Francuska

Anri Ruso

Sećanje Francuske na Drugi svetski rat se radikalno promenilo u vremenu od kraja okupacije do sredine sedamdesetih godina – kao što Piter Lagru to opisuje u ovoj istoj knjizi. Pred pozadinom onog, što se dogodilo na međunarodnom nivou, taj razvoj još jasnije i spektakularnije stupa na svetlost dana. To je prva tačka u koju želim da se upustim.

Ja mislim da Francuska svojim sećanjem na Drugi svetski rat predstavlja izuzetak, uprkos tome što vlada iz Višija – u poređenju sa drugim zemljama, koje je okupirala nacionalsocijalistička Nemačka – istorijski predstavlja jedinstvenu činjenicu. Ta činjenica je posle oslobođenja područja 1944. godine, naravno, imala snažan uticaj na to kako se oblikovalo sećanje. Debate o sećanju na Viši, naprotiv, imaju posebnu francusku dimenziju: ponekad dopuštaju da na površinu izađu stariji istorijski lomovi, pre svega iz doba francuske revolucije, ili služe kao rezonantna tela za istorijske lomove posle 1945. godine, kao što ga predstavlja Alžirski rat, u koji se ovde upušta Benjamin Stora. Međutim, aktuelna situacija pokazuje da se više ne nalazimo suočeni sa procesom koji se ograničava na nacionalne granice: pitanje Višija, koje još uvek veoma uzburkava javnu svest, danas više nije samo francuski deo sećanje na šoa, već je u toku jedne decenije postao fenomen koji prevazilazi nacije. To se sigurno može svesti na činjenicu da genocid podleže univerzalnom sećanju, čije prenošenje uveliko prevazilazi slučajne okvire neke nacionalne ili evropske istorije. Možda je to takođe i posledica „procesa globalizacije“ na brojnim područjima: kulturnom, intelektualnom i naučnom, (na primer historiografskom); pravnom i sudskom (vidi razmišljanje, koje se sve više razvija, o međunarodnom krivičnom pravu kao neposrednom nasleđu Nirnberškog procesa), političkom (vidi novu „međunarodnu politiku prošlosti“). Na ovaj ili onaj način, takav razvoj pogađa i promenjeni status istorije, sećanja i prošlosti uopšteno u savremenim društvima.

U okviru ove knjige, može da se učini banalnim ako podsećam na tu dimenziju, koja prevazilazi nacije, ali u Francuskoj su ljudi tek pre kratkog vremena postali svesni te ralnosti. Da navedem

samo jedan primer: pronalaženje i obeštećenje jevrejske imovine, koja je opljačkana od Višija i nacionalsocijalista, započeto 1997. godine pod rukovodstvom komisije Mateoli, (tako nazvane prema svom predsedavajućem),¹⁾ a završene februara 2000. godine, započeti su ne samo na osnovu inicijative francuske vlade ili na osnovu pritiska koji su vršile žrtve, odnosno, njihovi potomci samo u Francuskoj. Ta realnost je neposredna posledica jednog međunarodnog procesa započetog pre nekoliko godina u obliku finansijskih pretnji protiv nekoliko evropskih zemalja, pri čemu Francuska na listi firmira posle Nemačke, Švajcarske, Švedske itd. Taj oblik spoljnjeg mešanja u ophođenje sa nacionalnom prošlošću – što je sve češći fenomen – i njegovo tolerisanje od francuske vlade, (u ovom slučaju vlade Alena Žipea, predsednika vlade goliističke desnice), predstavljaju nove činjenice, koje su dostojne pažnje u okviru francuske tradicije.

Da bi se shvatilo dokle se pruža taj razvoj, mora se uzeti u obzir kako značenje takve prošlosti u današnjem francuskom društvu, tako i promena sadržaja i oblika spomena.

Evidentan je veliki značaj te prošlosti na javnom prostoru Francuske. U početku pogrešno shvaćen, delimično zaboravljen događaj, čiji su različiti aspekti manje ili više namerno zatamnjeni, Drugi svetski rat je, u međuvremenu, zauzimao sve veći prostor u nacionalnom sećanju, sve dok nije postao centralni elemenat političkog i kulturnog života, pa gotovo već i opsesija Francuske. Na snazi je potpuna suprotnost sigurno veoma rasprostranjenog klišea da je Francuska „nesposobna“ da uhvati u koštac sa svojom prošlošću.

Činjenica je da je Drugi svetski rat proteklih deset godina bio predmet više hiljada knjiga, eseja, članaka i svedočenja očevidaca, što je činilo osam do devet procenata celokupnih historiografskih dela o istoriji Francuske. Televizijski kanali svake nedelje emituju dokumentarne filmove na tu temu: u toku godina 1994. i 1995. – povodom proslava u spomen završetka rata – preko dva glavna predajnika gotovo stotinu sati. Ta epoha u međuvremenu zauzima četvrtinu školskog plana nastave istorije završnih razreda liseja, koji pokriva političku, ekonomsku, socijalnu i kulturološku savremenu istoriju. I na kraju, ophođenje sa vremenom Drugog svetskog rata predstavlja važan kriterij kada se radi o vrednovanju političkog bilansa. Žestoka polemika koja je planula septembra 1994. godine oko prošlosti Fransoa Miterana, nekoliko meseci pre

njegove smrti, bila je dovoljna da trajno oduzme sjaj četrnaest godina njegovog predsednikovanja.²⁾

Prvih trideset godina posle rata radije su se prekrivale mračne strane te epohe. Što je više vremena proticalo od samog događaja, ono je ipak poprimalo sve veći značaj. To je činjenica vredna pažnje i po mom shvatanju jedinstvena u novijoj istoriji, utoliko pre što se čini da taj razvoj traje, kao da su debate, polemike i akcije koji se odnose na tu prošlost, upravo pozvane da mu podaju trajnost.

Najvažniji razvoj unutar francuskog sećanja novijeg vremena se, međutim, odnosi na sadržaj kolektivnih predstava o prošlosti, a ne na intenzitet njene prisutnosti. U toku godina od 1970. do 1980. vremenu kada se zapravo dogodio prelom i kada su počeli da bivaju svesni zone senki u istoriji okupacije, pre svega je izbilo na svetlost dana kojih je razmera bila kolaboracija i koliko je antidemokratsko bilo delovanje vlade u Višiju. Opravdano ili neopravdano, javno mnjenje je otada Viši shvatilo kao izraz francuskog fašizma, čiji je značaj sada bio otkriven. Do tog novog vrednovanja došlo se neposredno posle maja 1968. godine. Njega valja postaviti u kontekst jedne političke promene, koja se već ocrtavala na horizontu i sa dolaskom levice na vlast – događaju širokog radijusa – postala stvarnost. Sledećih godina, međutim, primećivao se i novi i trajni nastup ekstremne desnice koja je posle oslobođenja izgubila sve svoje pristalice, (izuzimajući privremeni dobitak glasova za vreme Alžirskog rata pedesetih godina.) To ponovno jačanje ekstremne desnice, do koga je u toku decenije od 1980. do 1990. godine došlo i u drugim evropskim zemljama, predstavlja značajan fakat, jer time se na političkoj pozornici ponovo pojavila nacionalističko-rasistička, antisemitska, prema strancima neprijateljska kultura, koja je, doduše, u Francuskoj 3. Republike zauzimala važno mesto, ali je nestala sa krajem nacionalsocijalističke okupacije.³⁾

Upravo tih godina je pitanje antisemitizma postalo dominirajuću i gotovo isključivi element prikazivanja rata, promena koja se pre svega može dokazati dejstvom filma *Šoa* Kloda Lancmana (*Claude Lanzmann*) emitovanog 1985. godine, koji je pogled usmerio na žrtve, a ne više na dželate i zločinačke političare.

Otada je pitanje uništavanja evropskih Jevreja potislo sve druge aspekte. Ono je gurnulo u stranu sve druge probleme, koji su se postavljali zbog spomena drugim žrtvama nacionalsocijalističkog režima – deportovanih ili streljanih boraca pokreta otpora,

civilnih talaca, onih koje su obavezivali na prinudni rad, itd. – i radikalno promenilo način debate o prošlosti. Viši se danas manje sagledava kao režim koji je potpisao primirje sa neprijateljem – za generala De Gola najveći zločin – čije su elite izdale otadžbinu i kolaborilale sa okupatorom, nego više kao režim, koji se gotovo isključivo definiše svojim antisemitizmom.

Takvo viđenje stvari je ujedno uzrok i posledica činjenice, da pravosuđe poslednjih dvadeset godina isključivo samo progon Jevreja smatra zločinom „koji ne zastareva“, odlučujući pojam koji je 1964. godine uveden u francusko pravo kako bi se delovalo protiv eventualnog zastarevanja nacionalsocijalističkih zločina u pravu Savezne Republike Nemačke. Svi drugi, dotle sudski još ne presuđeni slučajevi, su tako izuzeti od postupaka i procesa protiv čovečnosti. Činjenica, kojoj se ovde mora posvetiti pažnja, jeste da su stvarno osuđena lica, (Klaus Barbi, Pol Tuvije, Moris Papon) ili lica, koje su morala da se osude, (Rene Buske, šef višijevske policije, koji je ubijen 1993. godine) igrali odlučujuću ulogu ne samo u progonu Jevreja, nego takođe i u borbi protiv pokreta otpora.

Iz tih razloga, nema više samo političku, nego takođe i moralnu dimenziju ako se danas ponovo čita istorija. Gledajući unazad, linija razdvajanja ratnih godina nije više politička, ne deli se više na izdajnike i patriote, „kolaboracioniste“ i „pripadnike pokreta otpora“, „fašiste“ i „antifašiste“. Ona razlikuje „pravedne“ od drugih, ona time odvaja one, koji su spasavali Jevreje ili osuđivali antisemitske zakone, od onih, koji su ih, pa makar samo pasivno, prihvatili. U toj novoj konstalaciji, rezultatu savremene ideologije ljudskih prava, kriterij, koji razlikuje sve i gotovo je isključiv, biće držanje prema progonjenima.

Uz tu promenu sadržaja dolazi i promena oblika sećanja, koju ovde želim da objasnim na tri primera.

Na prvom mestu se čini da je država u Francuskoj malo po malo izgubila monopol kako se treba ophoditi sa spomenom na rat. To se uostalom takođe odnosi i na druge tradicionalne snage, kao na primer na regionalna tela, koja su posle 1945. godine igrale važnu ulogu pri spomenu rata. Isti fenomen se prikazuje i nestajanjem uticaja velikih saveza deportovanih ili bivših učesnika rata, što se delimično objašnjava i padom Francuske Komunističke Partije, koja je u tom pogledu igrala značajnu integrativnu ulogu. Od pre nekih petnaest godina to mesto su zauzela manja, ali mobilnija, „medijski efikasnija“ udruženja, kao ono Serža Klarsfelda,

nazvano „Udruženje potomaka Jevreja deportovanih iz Francuske“. Karakteristične promene u ophođenju sa prošlošću proizišle su nadalje iz mobilizacije građana preko manje ili više spontanih pokreta. Nasuprot posleratnim procesima, kada su svi sudski postupci bili pokrenuti od javnosti – to znači od države – sada su svi postupci i procesi zbog zločina protiv čovečnosti započeti na osnovu individualnih ili kolektivnih optužbi, a ne više na inicijativu države.

To nije ostalo bez posledica, jer se sećanje na progon Jevreja koji su vršili nacionalsocijalisti, ali još više Viši, delimično nije više moglo da se shvati tako kao da Francuska razrađuje svoju sopstvenu istoriju, nego kao da se izmiruje račun između jevrejske zajednice Francuske s jedne, i nacije s druge strane. Ta protivrečnost se više puta naglašavala u javnim debatama: spomen, koji bi odavala zajednica, ponekad bi dospevao u konflikt sa nužnošću, da se progon i uništavanje Jevreja posmatra kao bitan događaj koji danas per definicionem pogađa sve Francuze. Ali, sećanje na šoa istovremeno je moglo da se smesti na javni prostor nacije, jer je igrao centralnu ulogu novog potvrđivanje jevrejskog identiteta, do koga je došlo u poslednje vreme.

To je vreme za političko i simbolično obeštećenje, koje su zahtevale razne inicijative ne bi li se i zvanično priznali antisemitski zločini Višija, kao na primer uvođenje novog nacionalnog spomena radi sećanja na veliku raciju jula 1942. godine, kada su hiljade Jevreja saterane u „*Vél d'hiv*“, zimsko trkalište za bicikle, u čemu je organizacija Višija imala veoma aktivnog udela. To je takođe i smisao brojnih, manje ili više poštenih „izjava pokajanja“, koje se od pre nekoliko godina daju „spontano“, bilo od strane pojedinih instanci francuskog episkopata, bilo, na drugi način, od udruženja policije.

To je vreme sudskih obeštećenja, kao što pokazuju tri od 1987. godine pokrenuta i već pomenuta procesa u vezi zločina protiv čovečanstva. Ona su učinila pravosuđe naročitim nosiocem sećanja na rat, što nije prošlo bez pokretanja velikih problema između istorijske i pravničke logike sećanja: Tuvije (*Touvier*) je iz dovitljivih, pravničkih razloga osuđen kao fašista i dokazani ubica, pri čemu su njegovi zločini prikazani kao da ih je naručio okupator, iako su to zapravo bili „francuski zločini“. Na procesu protiv Papon odigralo se baš suprotno: debate su na kraju zamaglile činjenicu da naređenja za deportacije Jevreja iz Bordoa nisu doneta na

osnovu inicijative jednog francuskog prefekta, nego nemačke policije bezbednosti SD. (SD – *Sicherheitsdienst* – bila je obaveštajna i bezbednosna služba Hitlerove partije, po rangu i poverenju viša od gestapoa, kome je bila nadređena. – Prim. prev.)

Na osnovu tih činjenica je u procesu protiv Papon a isto tako novo bilo i osvetljavanje prošlosti, kao i presuda jednom visokom činovniku na osnovu dela koje je počinio prilikom izvršavanja dužnosti. Možda će taj proces manje da se shvati kao „proces protiv Višija“, a više kao „proces protiv države“, u najmanju ruku određenog shvatanja države, njenog obrazloženja i poslušnosti, koju joj je svako dužan. ⁴⁾

A to je na kraju takođe i vreme da se izvrše finansijska obeštećenja za otetu jevrejsku imovinu. Već pomenuta komisija Mateoli je u tom pogledu preduzela pažnje dostojan istraživački rad, čiji rezultat iznenađuje u najmanju ruku javno mnjenje: jer nimalo nebitni deo imovine, koju je Viši oteo, već je vraćen krajem četrdesetih i pedesetih godina, što je zaboravljeno.

Treće, država je prvi put u istoriji Francuske na osnovu pritiska civilnog društva ustanovila „negativan spomen“ već pomenutog „*Vél d'hiv*“. Ta svakogodišnja ceremonija danas je zvanični praznik na kome se ne proslavljaju samo časovi slave nacije, nego se podseća i na zločine počinjene u njeno ime. Sada u Francuskoj postoje tri spomen-dana rata sa zvaničnim proslavama: 8. maj, dan pobede nad „Trećim rajhom“; poslednja nedelja aprila, „Dan deportacije“, koji podseća na sve deportovane – Jevreje, borce pokreta otpora i druge -, i, na kraju, 16. jul kao sećanje na raciju „*Vél d'hiv*“. Dva prva pomenuta spomendana postoje u većini zemalja koje su se borile protiv Hitlerove Nemačke. Treći je specifično francuski i podseća da je Francuska bila i kolaboracionista, a ne samo žrtva nacionalsocijalizma. Međutim, ne postoji nikakav nacionalni spomendan, koji slavi sećanje na francuski pokret otpora kao takav. – To je važna konstatacija protiv svih klišea o šovinizmu Francuza i njihove takozvane nesposobnosti da se suoče sa svojom prošlošću.

U pogledu na francusku tradiciju zbog toga je u oblicima sećanja bilo nekoliko bitnih promena: država prihvata da je izgubila svoj monopol u korist tendencija, koje više idu u pravcu lokalnih zajednica. Stari princip zastarevanja je obesnažen da bi se nanovo sudilo zločinima, koji su počinjeni pre više od pedeset godina – iako je ta posle rata proglašena za ilegalnu. I na kraju su uvedeni

spomendani koji podsećaju da je Francuska, „otadžbina ljudskih prava“, u najmanju ruku jednom u svojoj istoriji izneverila po tom pitanju, dok su proslave spomena sve do sada služile za glorifikaciju nacionalnog osećanja.

Taj razvoj se svakako objašnjava na osnovu logike kako se istorija sećanja na rat prikazivala u Francuskoj, kao i u drugim zemljama – singularnost događaja odgovara singularnosti njenog nasleđa.

Još jedno objašnjenje je van svake sumnje i opšti razvoj današnjih društava. Slabljenje centralne države, prenošenje političkih pitanja na pravosuđe, pojačano opažanje žrtava umesto heroja, pojave su koje pogađaju i mnoge druge oblasti, a ne samo šoa. A mi kao posmatrači moramo da pazimo da istoriju sećanja ne odvojimo na isuviše veštački način od opšte istorije savremenih društava.

Ja završavam nizom pitanja, koja stoje u središtu naše diskusije: Pitanje reparacije, koja ovog trenutka preovladava kada se radi o sećanju na genocid, uslovljava priznanje da šoa - *per definicionem* – ne spada u područje koje je „nepopravljivo“. Ono nadalje predpostavlja da se prihvati misao da će se – takođe *per definitionem* – proces završiti kada jednom bude izvršena reparacija. Uopšteno govoreći, svrha obeštećenja, bilo da je ono pravno, finansijsko ili simbolično, jeste da zatvori predmet spora: „Osuđeno, plaćeno, završeno.“ Ali u ovom slučaju takvo shvatanje stvari nema smisla i čak bi u svakom pogledu bilo nepodnošljivo.

Pitanje koje preostaje za „budućnost sećanja“ zbog toga glasi: šta učiniti posle reparacija? Kako se postaviti naspram kolektivne patnje, koja se prenosi sa generacije na generaciju? Kako da se okaže krivica, koja ne može da se izbriše ni kolektivnom svešću, koja je nastala pre četvrt veka, ni, ipak, značajnim progresom istorijskog znanja, ni simboličkim, pravnim ili finansijskim priznanjem? Možda je jedini prihvatljiv odgovor, da se samo pitanje uporno održava na životu, a da se pri tom ni ne stremlji na odgovor.

Primeđbe

- 1) Vidi i desetinu knjiga Komisije za istraživanje pljačke Jevreja u Francuskoj, Komisija Mateoli (Mattéoli), Pariz, (La Documentation française, 1999-2000), koja se većim delom može videti na veb sajtu Documentation française: www.ladofrancaise.gouv.fr/htm.

- 2) Vidi za te aspekte: Konan, Erik/Ruso Anri: (Conan Éric/Rouso, Henry), „Vichy, un passé qui ne passe pas“, Pariz, 1996.
- 3) Vidi i među brojnim napisima o toj temi za periodu pre 1939. godine takođe i radove Cev Strenhela: (Zeev Strenhell) „Maurice Barrès et la nationalisme français; La droite révolutionnaire 1885-1914. les origines française du fascisme“; i „Ni droit, ni gauche, L'Idéologie fasciste en France“, tri toma, Pariz, 2000. (Prvo izdanje, Pariz, 1972, 1978, 1983 i 1987.) O ekstremnoj desnici u godinama 1890-1990 vidi istraživanja Pjer-Andre Tagijefa, (Pierre-André Taguieff), pre svega „La force du préjugé. Essai su le racisme et ses doubles“, Pariz, 1988.
- 4) Vidi Ruso, Anri, „Pravda, istorija i sećanje u Francuskoj Razmišljanja o procesu Paponu“, (Rouso, Henry: „Justiz, Geschichte und Erinnerung. Überlegungen zum Papon-Prozeß“) u Fraj, Norbert, van Lak, Dirk, Štolajs, Mihael, (priređivači) „Istorija pred sudom. Istoričari, sudije i potraga za pravdom“, (Frei, Norbert/van Laak, Dirk/ Stolleis, Michael, Hrg: „Geschichte vor Gericht. Historiker, Richter und die Suche nach Gerechtigkeit“), Minhen, 2000.